

'ಕಸ್ತೂರ್ ಆರೋಗ್ಯ ಅಷ್ಟಕ್ಕಷ್ಟೆ. ಆಕೆ ಈ ಸಿಹಿ ತಿನ್ನದೇ ಇದ್ದೆ ಮಾತ್ರ ನಾನ್ ತಿನ್ನಿನಿ.'
ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಮಾತು ಬರಲಿಲ್ಲ.

'ನೀವಿನ್ನು ಹೋಗಬಹುದು.'

ಗಾಂಧಿ ಹೀಗೆಂದು ಪುಸ್ತಕದ ಓದಿನಲ್ಲಿ ತೋಡಗಿದರು. ಮಹದೇವ ದೇಸಾಯಿ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಾ ಮರಳಿ ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ, 'ಬಾಪೂಗೆ ಸಂತೋಷ ಆಯ್ತು?' ಎಂದು ಕುತೂಹಲನಂದದಿಂದ ಕೇಳಿದರು. ದುರ್ಗಾಗೆ ಏನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಳಮಳವಾಗಿ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದಾಗ ಮಹದೇವ ದೇಸಾಯಿಯೇ ನಡೆದದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರು.

'ನೀವ್ ತಿನ್ನದೇ ಇದ್ದೆ ಮಾತ್ರ ಅವ್ ತಿಂತಾರಂತೆ. ಅದು ಬೇರೇನೂ ಅಲ್ಲ, ನಿಮ್ ಆರೋಗ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಇರೋ ಕಾಳಜಿ' ಎಂದು ಸಮಜಾಯಿಷಿ ನೀಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ, 'ಅದಲ್ಲ ವಿವರ ಬೇಡ. ಅವ್ ಷರತ್ತು ಅರ್ಥ ಆಯ್ತು ಬಿಡಿ' ಎಂದ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ, 'ದುರ್ಗಾ, ಆಶ್ರಮದ ಎಲ್ಲಿಗೂ ಬೇಗ ಮಾಡೋ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸಿಹಿತಿಂಡಿ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾದರು. ದುರ್ಗಾ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಮಹದೇವದೇಸಾಯಿ ನಿಟ್ಟುಸಿರುಬಿಟ್ಟು ಹೋದರು.

ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಒಲೆ ಸಿಹಿತಿಂಡಿಗೊಂದು ರೂಪ; ಮನದೊಳಗೆ ಬಿಸಿ ಬಲೆ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ತಾಪ; ಮಾತೆಲ್ಲ ಮೌನವಾಗಿತ್ತು. ಆಸೆ ಬೆಂದು ಗೌಣವಾಗಿತ್ತು.

ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ತಿಂಡಿ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಹೋದರು. ದುರ್ಗಾ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು. ಇಬ್ಬರೂ ಮಾತಾಡಲಿಲ್ಲ. ದುರ್ಗಾ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ಪ್ರತಿಪಂದಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಮಾತು ಹೂತು ಹೋಗಿತ್ತು. ಮನದ ಮಣ್ಣೊಳಗೆ ಕಣ್ಣುಬಿಡಲಾಗದೆ ಒದ್ದಾಡುತ್ತಿತ್ತು; ಕಡೆಗೊಂದು ಹನಿ ಹೊರಬಂದು ನುಡಿಯಾಗಿತ್ತು.

'ದೇವದಾಸ್‌ನ ಕರೀತಿಯೇ ದುರ್ಗಾ.'
ದುರ್ಗಾ ಎದ್ದು ಹೋಗಿ ದೇವದಾಸನನ್ನು ಕರೆತಂದರು.

'ನೋಡಪ್ಪ, ಆಶ್ರಮದವರನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದ್ಕಡೆ ಕೂಡ್ತು. ಸಿಹಿ ಕೊಡ್ತೇನೆ.'

ದೇವದಾಸ್ ಹೋದ; ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದ. ಎಲ್ಲ ಸೇರಿ ಸಿಹಿ ಹಂಚಿದರು.

ಆನಂತರ ದುರ್ಗಾ ಮತ್ತು ಮಹದೇವ ದೇಸಾಯಿ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾಗೆ, 'ಆಸೆಪಟ್ಟು ಮಾಡಿದ್ದೀರಿ. ನೀವೂ ತಿನ್ನಿ' ಎಂದರು.

ಕಸ್ತೂರ್ ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿದರು:

'ನಾನ್ ತಿಂದೆ ಬಾಪು ತಿನ್ನಲ್ಲ. ಆದ್ರಿಂದ ನಾನ್ ತಿನ್ನಲ್ಲ. ಬಾಪೂಗ್ ಹೇಳ್ತೀಡಿ.'

ಮಹದೇವ ದೇಸಾಯಿಗೆ ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಬಾಪುಗೆ ಹೇಳಲೇ ಬೇಕಿತ್ತು. ಹೋಗಿ ಹೇಳಬಂದರು. ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ

ವೈಯಕ್ತಿಕ ಬದುಕು ಸಾರ್ವಜನಿಕವಾಗುತ್ತ, ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾದುದಲ್ಲ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗುತ್ತಾ ಹೋದಂತೆ ಗಾಂಧಿಯ ಬದುಕೇ ತೆರದ ಪಠ್ಯವಾಯಿತು. ಅವರ ಸಖ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ಕೂಡ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ಸಮಾಜದ ಹಿತಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಆ ಬಯಲದಾರಿಯ ಪಯಣದಲ್ಲಿ 'ಮನೆ ಗೆಲ್ಲುವುದು ಗಾಂಧಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ. ಅಪ್ಪನ ವಿರುದ್ಧ ಸಿಡಿಮಿಡಿಯಿನ್ನುತ್ತಲೇ ದೊಡ್ಡಮಗ ಹರೀಲಾಲ್ ಗೃಹಸ್ಥನಾದ. ದಕ್ಷಿಣ ಆಫ್ರಿಕಾದಿಂದ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಂತರವಂತೂ ಗಾಂಧಿ ಅವರ ಬದುಕು ಸಂಪೂರ್ಣ ಬದಲಾಯಿತು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳವಳಿಯ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪತಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ, ಪರಿವಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಪೂರ್ಣಿಯಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಸ್ತೂರ್ ಅವರಿಗೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು.

ಏನೂ ಆಗದಂತೆ ಕೂತಿದ್ದರು. ದೇವದಾಸ್ ಕೂಡ, 'ಆಸೆಯಿಂದ ಮಾಡಿ ನೀನೇ ತಿನ್ನದಿದ್ದೆ ಹೇಗಮ್ಮ? ಸ್ವಲ್ಪ ತಿನ್ನ, ಏನೂ ಆಗಲ್ಲ' ಎಂದು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದ. ಆದರೆ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ.

'ನಿಮ್ಮಪ್ಪ ಹೇಳಿದ್ ಮೇಲೆ ನಾನ್ ತಿನ್ನೋದು ಸರಿಯಲ್ಲಪ್ಪ. ನೀನ್ ತಿನ್ನಿ' ಎಂದರು. ಆತನೂ ತಿನ್ನದೆ ಕೂತುಬಿಟ್ಟ.

'ದುರ್ಗಾ, ಬಾಪು ತಿಂದಿರ್‌ಬಹುದು. ತಟ್ಟೆ ತಗೊಂಡ್ ಬಾಮ್ಮ' ಎಂದರು ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ. ದೇವದಾಸ್ 'ನಾನೂ ಹೋಗ್ತೇನೆ. ಅಪ್ಪನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸ್ಕೊಂಡ್ ಬರ್ತೀನಿ' ಎಂದ. ಕಸ್ತೂರ್, 'ಹಾಗೆಲ್ಲ ಮಾಡಬೇಡ. ನಾನು ಸಿಹಿ ತಿನ್ನದಿದ್ದೆ ಆಕಾಶವೇನೂ ಕಳಚಿ ಬೀಳೊಲ್ಲ. ಸುಮ್ಮಿರು. ಬಾಪು ಹತ್ತ ಬಯ್ಯಿಸ್ಕೊಂಡ್ ಬರಬೇಡ' ಎಂದು ಸುಮ್ಮನಾಗಿಸಿದರು.

ದುರ್ಗಾ ಬಾಪುವಿನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದರು. ತಟ್ಟೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಹೋದಾಗ ಸಿಹಿತಿಂಡಿ ಹಾಗೇ ಇತ್ತು. ಯಾಕೆ ಎಂಬಂತೆ ನೋಡಿದರು. ಆಗ ಗಾಂಧಿ ಹೇಳಿದರು:

'ಕಸ್ತೂರ್ ತಿನ್ನದೇ ಇರೋ ಸಿಹಿ ನನಗೂ ಬೇಡ. ಆಕೆ ತಿನ್ನದೆ ಇರುವಾಗ ನಾನ್ ತಿನ್ನೋದ್ ನ್ಯಾಯ ಅಲ್ಲ.'

ದುರ್ಗಾಗೆ ಅಂತಃಕರಣ ಅಲುಗಾಡಿತು. ಮೌನವಾಗಿ ತಟ್ಟೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರು. ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ಬಳಿಗೆ ಬಂದರು. ತಟ್ಟೆಯನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟರು.

ಸಿಹಿ ತಿಂಡಿ ಹಾಗೇ ಇತ್ತು! ಮಿಡಿಯುವ ನುಡಿಯಾಗಿತ್ತು.

ಏನಿದು ಎಂಬಂತೆ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ದುರ್ಗಾ ಕಡೆ ನೋಡಿದರು.

ದುರ್ಗಾ ನಡೆದಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳಿದರು: 'ನೀವ್ ತಿನ್ನದೇ ಇದ್ದಾಗ ತಾನು ತಿನ್ನೋದು ನ್ಯಾಯ ಅಲ್ಲ ಅಂದ್ರು ಬಾಪು.'

ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ಕಣ್ಣು ತುಂಬಿ ಬಂತು. ಅಲ್ಲಿ ಬಾಪು ಭಾವವಿತ್ತು. ಬಾಪು ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಿಹಿಯನ್ನು ತನ್ನ ತಟ್ಟೆಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡರು. ದುರ್ಗಾ ಮತ್ತು ದೇವದಾಸ್ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ನೋಡಿದರು. ನೋಡನೋಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ಮುಖದಲ್ಲಿ

ಮುಗುಳುನಗೆ ಅರಳತೊಡಗಿತ್ತು.

'ದೇವದಾಸು, ಇದನ್ ತಗೊಂಡ್ ಹೋಗಿ ಆಶ್ರಮದ ಯಾರಿಗಾದ್ರೂ ಕೊಡಪ್ಪ' ಎಂದು ತಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.

ದೇವದಾಸ್ ತಟ್ಟೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡ.

ಎವೆಯುಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಣ್ಣು ಹನಿಯನ್ನು ಒರೆಸಿಕೊಂಡ.

ತಾಯಿ ಕಡೆ ನೋಡುತ್ತ ಎದ್ದ.

ಆತನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕಂಡ ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ 'ನಾನೂ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಇರು' ಎಂದು ಎದ್ದು, ತಟ್ಟೆಯನ್ನು ತಾನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ದೇವದಾಸನ ಜೊತೆ ಹೊರಟರು.

ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾಗೆ ಇಂತಹ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಎದುರಾಗುತ್ತಲೇ ಇದ್ದವು. ಗಾಂಧಿಯವರ ಕಠಿಣ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅರಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅರಳುವುದು ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ಅವರ ಬದುಕಾಗಿತ್ತು. ಬಿಸಿಲು ಬೆಳದಿಂಗಳ ಸಾಂಕತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಗುವುದೇ ಸಾಧನೆಯ ಸಂಗೀತವಾಗಿತ್ತು.

ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಹೀಗಾಯಿತು: ಕಸ್ತೂರ್ ಬಾ ಅವರಿಗೆ ಕಾಫಿ ಕುಡಿಯುವುದು ಇಷ್ಟ. ಆದರೆ ಗಾಂಧಿಯವರ ನಿರ್ದೇಶನದಂತೆ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಾಫಿ, ಟೀ ನಿಷಿದ್ಧ. ಕಷಾಯ ಕುಡಿಯಬಹುದಿತ್ತು. ಲಭ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಹಾಲು ಕುಡಿಯಬಹುದಿತ್ತು.

ಕಸ್ತೂರ್‌ಬಾ ತನ್ನ ಆಸೆಗಾಗಿ ಆಗೊಮ್ಮೆ ಈಗೊಮ್ಮೆ ಕಾಫಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದು ಗಾಂಧಿಗೆ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ದಿನ ಹೀಗೆ ಕಾಫಿ ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಕೆಲವು ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳು ನೋಡಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಂದಿಬ್ಬರು 'ನಮಿಗ್ ಮಾತ್ರ ಕಾಫಿ ಇಲ್ಲ. ಇವ್ರಿಗ್ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಬಾಪು ಅವರ ಹೆಂಡ್ತೀಗೊಂದು ನ್ಯಾಯ, ನಮಗೆ - ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೊಂದ್ ನ್ಯಾಯ. ಇದು ಸರೀನ?' ಎಂದು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿದ್ದವರಿಗೆ ಕೇಳಿದರು. ಅವರಿಗೂ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಸರಿ ಅನ್ನಿಸಿತು. ಆಶ್ರಮದ ನಿಯಮ ಅಂದ್ಲೇ ಎಲ್ಲಿಗೂ ಒಂದೇ ಇರಬೇಕು. ಹೀಗೆಲ್ಲ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡೋದು ಸರಿಯಲ್ಲ ಅಂತ ತಂತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಚರ್ಚಿಸಿದರು. ಕೆಲವರಂತೂ ಬಾಪೂಗೆ ಹೇಳ್ತೇಕು ಎಂದು ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಮಗನ್ ಲಾಲ್‌ಗೆ ಹೇಳೋಣ ಮೊದಲು ಎಂದು ಸಲಹೆ